

pöknek, Oztrosycz Istvánnak, és Czobor Imrének, mint II. Ferdinánd király' a' niklasburgi alkú' befejezésére megbizottainak: Löcsén, 1622ki böjtmás' hava' 28kán kelt tudósításukból pedig, melyet eredetiről egész terjedelmében közölt vala Pray György *): nyilván van, hogy midőn ők, a' megbizottak, Bethlen Gáborral a' nála volt váraknak, vármegyéknek, városoknak, de leginkább hazánk' szent koronájának, a' neki engedtetett hét vármegyével, Kassa' városával, az opoliai és ratibori herczegségekkel stb kicserelésében munkálódnának, 's böjtmás' hava' 18. és követk. napjain szerfelett sarkallának: hogy a' végzeményi levelek Bethlen' herczegi pecsété alatt adatnának ki; a' fejedelem személyesen azt izente a' megbizottaknak Kassay István által: szivesen fogta teljesíteni kívánságokat, de a' pecsét még nincs készen, most vésetnék a' bányavárosokban; elhozta pedig a' leirt oklevelet Kassay a' megbizottak' ülésébe azon nyilatkozattal: rövid üdön megküldendi azt a' fejedelem ő felségének, és kívánja, hogy akkoron küldessék vissza az ő választottkirályi pecsété alatt költ, és Bécsben létező levele.

4. §. Az eredeti oklevél, melyről a' pecsét' képmása vétetett, őriztetik a' Károly grófi nemzetség' levéltárában 20. f. 13. — Költ Regenben, 1622. évi mindszent' hava' 2-kán; és így csak hatodik hóban azon kortól, midőn a' pecsét, mint mondani szokás, még csak munkában volt; ennél fogva vélem: az volt a' Bethlen Gábor erdélyi fejedelem' mint opoliai és ratibori herczeg' első czímeres pecsété.

KIS GYÜLÉS AUG. 23. 1847.

Kubinyi Ágoston tiszt. tag' helyettes elnöksége alatt

Jelen Gebhardt, Kállay, Sztrokay rr. tt., Erdélyi, Kiss F., Korponay, Pauler, Tasner, Tóth, Waltherr II. tt. — Toldy F. titoknok, Lukács M. helyettes segédjegyző.

A' titoknok jelenté, hogy

SZVORÉNYI JÓZSEF

az utolsó nagy gyűlésen választott nyelvtudomány-osztályi új levelező tag, köszönettel vévén az academia általi megtiszteltetését, miután széke' személyes elfoglalásában viszonyai által gátoltaték, beköszöntő értekezését a' közmondások és példabeszédek' szelleme és vegyes elemeiről beküldé; melly Erdélyi János lt. által felolvastatván, itt egész terjedelmében közöltetik.

Ha igaz, mit a' nyelvek' általános bölcsészete állít, mikép a' megszólaló ember lelkét ihli beszédébe, 's e' szerint a' szóolás a' szólónak jellemét szokta kifejezni: szükség, hogy a' magyar szóolásnak is magyar lelke legyen. E' végből nem elég, hogy a' nyelvek egyedül anyagát műveljük, tisztá, szabatos, 's gazdaggá fej-

*) Pray, Specimen Hierarchiae Hungaricae. Pars II. Posonii et Cassoviae MDCCCLXXIX. 4r. a' 190—197 l. jegy alatt, és ennek 196—97. lapján.

leszszük, hanem bellemét is szent tisztünk megóvni, úgy, hogy belőle fajunk' szí vütése, eszének járása, szóval a' magyarán érzés, magyarán gondolás' lelke leheljen ki.

Nem lehetne tehát e' szempontból véve, nyelvtudományi irodalmunk' érdekében egyegy elékelőbb eszmével találkozunk, Tudós Hallgatóság! mint újabb időkben a' „Népdalok“ gyűjtésének korszerű eszméje; mert csakugyan nem másutt maradt fenn annyi vizsályon át nyelvünk' belső kincse, saját színe és életereje, mint főképen a' nép' szólásában. Keleti igaz gyöngyökként mosolyognak elé a' köznép' szájából sok olly sajátságok, mellyeket a' szobatudós gyakran meghamisítva bír. — Innét nyelvünk' önálló szellemét, sajátlagos mozgását, fordulatait nem épen a' tudós művekben, mint inkább a' köz nyelvben, a' nép' költészetének 's ezzel rokon közmondásai-'s példaszólásainak stb irott emlékeiben szükség fölkeresnünk. Mert ezek képviselik összeségökben a' népek jellemét; ki vallásos kegyelettel ragaszkodván öröklött dalai-'s közmondásaihoz, szent hagyományauól örözi azokat. Ez úton lön a' nép' ajka nyelvünk' önálló szelleme' és sok olly eredetiségeinek megmentőjévé, mellyek különben ránk nézve elveszvé, azon sajátjában csonkulandott a' nyelv, melly annak fő diszét alkotja, 's mellyet a' műveltebb izlés a' nemzetiességben keres és talál föl. — Milly fontos e' mellett, hogy a' népelet' ismertetésének is a' nyelvén forgó mondák-, dalok- és közmondásokat tekinthetni legbiztosabb 's csaknem egyedüli forrásaiúl, mellyek t. i. mindig hű közzelben maradván hozzája, minden meghittebb érzelmei-'s fogalmaival mintegy összeölekeznek.

Ezen vezérnézetekből indulva mondám a' megindított népdalgyűjtést. 's a' bennök rejlvő tudományos kincsek' elemzését szerencsésen fogant gondolatnak; legyen szabad hasonló okokból közmondásaink-'s példabeszédeinket is hasonló érdekűeknek, vagy legalább ollyaknak állitnom, mellyek figyelmünket méltán veszik igényökbe. Közmondásaink ugyan már a' XVII-ik század' közepétől fogva számos gyűjtökre találtak; de haszonvetőbb rendezésök, 's tárgyalások tudomra mindeddig kísérletlen maradt. Ezt kísérlelem jelen előadásomban; sajnós, hogy midőn a' tárgy bő fejtegetésre nyujtana anyagot, jelenleg egyedül főbb vonalaiban szabad azt érintnem.

A' közmondások 's példabeszédek a' szemlélődő emberi értelemnek, 's a' nép' saját, házi, nyilvános, erkölcsi, 's vallásos életéből merített tapasztalásának rövid, velős, 's közajkakon forgó kifejezései. *Közmondásoknak* neveztetnek, mert országos szójáratban, közkeletben vagynak; *példabeszédeknek*, mert nagyobb részt példázatok 's képekben szólnak.

A' közmondások' eredete általában égalji, történeti, nemzeti és személyes viszonyokon épül; korra nézve pedig azon ősidőkből valók, midőn az ember elméni, tapasztalni kezdett, 's ezen elmé-

lete- 's tapasztalásának vég eredményeit kifejezni tudta. De közelebről: szülemlettek azok idő, hely, 's emberi faj vagy rend' különbsége nélkül, minden kívánt alkalommal; de mikor, hol, és kitől? kevésről tudhatni. Midőn t. i. az életviszonyok többször igazolák, hogy „nem mind barát, a' ki ránk mosolyog“ e' tapasztalásnál a' világosabb fő látott, hallott, érzett és gondolt; a' másik hasonlóképen tett, 's miután az egyező érzelmek, szóvá testesülvén, több ajkakon összetalálkoztak: ez vált közmondássá. — Ha pedig határozottabban kívánnánk szólani, annyi bizonyos u. m. Körte, *) hogy szerzőikül kitünőleg a' régi költöket, bölcsek, oraculumok, sybillák és látnokokat stb lehet tekinteni. Miket a' vakbuzgó delphusi a' triposról lehangzani hallott, szent igazként adta át a' később időeknek; az ő látnokok 's fejedelmek' mondatai varázs erővel hatottak a' népre; a' költők vagy bölcsek' fontos szólásai arany szavaknak mondattak, 's mint istenekhez méltók templom-homlokzatokra, oszlopok-, szobrokra irattak, 's örök emlékül márványba vésettek. Az ő Hellas és Roma' fejedelmei fontosabb ügyekben kérdezettvén, nem egyszer e' vagy ama' költő vagy bölcs' emlékmondatával adtak rövid választ. Tudva van az is, mikép kelet' fejlettebb népei mindig gyönyörködtek a' példaszólatok- 's elmés mondatokban. Fenvagyon emléke az ó arabok' illy nemű tanköltelmi műveiknek is, mellyeket, ha a' versek egymásból folytak ki: *füzött gyöngyöknek*; 's ha érteményi összefüggés nélkül következtek: *füzetlen gyöngyöknek* volt szokás nevezni. A' persák' erkölcsi oktatásai is jobbára illetén füzetlen példaszólatok valának, megegyezők a' romai Cato, Marcus Antonius Muretus' 's egyebek' distichonaival, 's Owenus' epigrammaival.

A' közmondások 's példabeszédek kétség kívül legrégibb neme az oktató előadásnak. Az ó világ bölcsesége t. i. elmélkedésének eredményeit, hosszú évek' során, csak egyszerű, rövid, velős mondatokban hinté a' nép közé. Innét a' közmondásokat Aristoteles is az ő idők' philosophiájának azon maradványaiúl tekinti, mellyek velős rövidségek, ünnepies hangulatuk, sok oldalú tanúságuk 's kellemeik által, mint a' föl nem oszlohatott nemes ércz, tarták fen magokat, midőn a' nem életre valókat elnyelte az idő. Sőt ma sem szokatlan a' közmondási gyűjteményeken „philosophia popularis“, „Die Weisheit auf der Gasse“ 's hasonló homlokiratokkal találkozunk. — 'S csak ugyan föl is ösmerhetni bennek amaz ő bölcsészet' épséges magvait, midőn mintegy kis héjba szorítva adják azon tanítmányok' összeges lényegét, miket az iskola hosszas fejtegetésekre terjeszkedve tanít. Különösen pedig a' napi élet 's közforgalomban otthonosabb eszmék- 's viszonyokban mutatkozik a' közmondás leggazdagabb-, legelmésebbnek. Alig foghatna a' képzeletdús elmélkedés is e' mezőn olyat gondolhatni,

*) L. Volks-Bibliothek III. Band.

mi a 'közmondások' egyik-másikában már feljegyezve ne találhatnánk. 'S míg az egyszerű népbölcsesség az életből szemlélődésbe nem ment át, 's a 'nyájőri népcsoportok' törvénye egyedül az atyák' parancsa, az istenített költők' éneke, 's bölcsek' mondata volt; mint az életbölcsességgé nemesült tapasztalásnak nagy tekintélyű elvei szent ereklyekép adattak azok át az utóbbi kornak, 's köz ajkakra jutván, közmondások lettek.

A' közmondásokat ma sok szobatudós, mint útczai ötletek 's alszerű szólásokat készek ócsárlani; pedig másról győznek meg a' közmondásokat 's ezek' értelmezését tartalmazó ama' vastag foliansok, mellyek nagy nevű iróktól nem mindennapi erőáldozatot igénylettek. Már Aristoteles irt Laertius szerint egy kötetet a' közmondásokról; az istenített Plato 's utána egyebek, mint mennyi gyöngyökkel hinték be velök bölceleti dolgozataikat. Szint illy becsben vannak azok a' közelebbi fejlettebb népeknél. A' chinaiaknál „bölcsék' emlékmondatainak“; az olaszoknál „nép' iskolájának“; a' németeknél „nép' bölcsességének“; máskor meg „nyelvkinsnek“ 's ismét: „a' nyelv' virágainak“ nevét érdemelték; sőt a' spanyol: „a' lélek' gyógyszerének“ szereté nevezni. 'S nem is ok nélkül, mert olly gazdagok ök életbölceleti, történeti, 's törvénytudományi, 's egyéb elemekben, nyelvtudományi becses emlékekben, hogy minden, irodalommal dicsekhető, nemzet hálás munkát tön meg, midön közmondásait — kivált ha még nyelv' tekintetéből lehetséges — tájzólatos, minden esetre pedig hű alakjaiban nemcsak egybe gyűjté; hanem a' bennök rejlő több oldalú tudományos elemeket is fölbuvárolva, kiszemelé.

Különösen mi a' közmondásokat

1) *Bölcsészeti* szempontból illeti, teljesek ök a' gyakorlati életbölcsesség' ollyatén elveivel, mellyek több századok' során számos esetekben igazolván magokat, rájok a' legnagyobb biztossággal építhetni. Ezeket ugyan nem kimért iskola i rendszerben találni föl bennök; de más részről sok olyanról adnak felvilágosítást, miket a' tankönyvekben hiában keresnénk.

A' formát tekintve feltűnő bennök a' *hasonlatok* 's *képek* előszeretete, mi által sok győző erőt nyernek. Midön — teszem — így szól: „fehér liliomnak is fekete árnyéka“ — a' kép, mellyben az erkölcsi és érzéki képzet közt illy szép hasonlat van, mintegy analogiából vett okföül szolgál a' hallónak. Innét Aristoteles csakugyan okfökül fogadá a' közmondásokat Rhetoricájába; sőt sz. Pál és Jeromos még az evangeliumi igazságot sem kételkedének közmondással megszilárdítani. Mert mi is bírjon több győző erővel, mint a' mit annyi idők' egyhangú szózata szentigazzá szentesítvén, nemzedékről nemzedékre mindegyik, mint ollyat, ereszt ki ajkán. A' közmondás valóban mintegy született igazság; 's innét fejthetni meg, hogy gyakran ugyanazon eszmét, habár eltérő alakban, száz nemzet igtatott kedvencz szólásai közé; innét van, hogy azok az

idő' enyésztő folyamában sem ki nem veszték, sem az örök időkre számolt aegyptusi gúlakkal el nem évülhettek; t. i. mert semmit sem mondhatni több joggal öröknek, mint az igazságot: örök igazságnak.

Ránk nézve kitünőbb becsök a' nép' lélektudománya' fölbuvarlásánál merül fel. Tömvés tömvék azok olyan adatokkal, mellyek az alnép' eszejárását, nézeteit, meggyőződését, elélt életeivel 's babonáival együtt hüven ismertetik. Honnét a' közmondást nem mint csupán erkölcsstanítót, hanem mint erkölcsfestőt is kell tekinteni; bennök a' fegyelni szabályok a' leghűbben találó erkölcsi képekkel vannak elegyítve. Ezek' kimutatásául

A) A' népjellem' azon vonása érdemli figyelmünket, melly őt, mint hazapolgárt festi. Fölsísmerni itten a) a' *vallás'* kellő tisztelését, midőn majd magának teljes odaengedésével ejti ki: jó az isten, jót ad! majd komolyan int meg: égre követ ne dobj, mert fejedre fordul! majd egyéb hitbéli, 's erkölcsi érzelmekben tisztán tünteti fel, hogy az örök lény előtte minden, 's legfőbb tiszteletre méltó. Kivált pedig b) az *erényszeretet*, 's a' *bűn' üldözése* az, miért legtöbb szót tesz. Alig lesz a' szelid erkölcsöknek egykönnyen olly faja, mellyet szivünkre kötni elmulasztott volna; szint olly vallásossággal buzogván a' polgári nemesebb erények mellett is, úgy, hogy a' szülőföldhőzi ragaszkodása majdnem túlmerész nyilatkozatban tör elő ajakán; mint példájára ismerhetni ennek az ellatinosult kor' „extra Hungariam non est vita stb“ kifejezésében; lelkesülten említi ő az *arany-szabadságot*, mellynél u. m. nincsen drágább kincse. — Egyik nemzeti büszkesége a' nemes *bátorság*, „mert — mint mondja — retetni, félni nem tud a' magyar!“ Fentartja emlékét a' külső hadviselés' szeretetének is, mint ez örökös háborgásainkról szóló történeteink' nyomán könnyen megfoghatóvá leszen. Ennek emlékei mind azon ellenzenyes szólásaink, mellyeket a' nemzeti nyugalmat háborgató népekre gúnyosan szokott kiönteni. Török, tatár, német mind megannyi tárgyai éles megjegyzéseinek. De a' jellemével meg nem férő szomszéd népeket is szereti megróni; így: a' székely fogadás nála nem sokat ér; előtte a' tót nem ember; három görög, három török, három zsidó, kilencz pogány; — 's igen jámbornak tartja azt, ki még a' zsidónak is kitér, avagy köszön. Sőt ollykor még rosszabbra is fakad: tótnak u. m. borsó, németnek koporsó! — ámbár ez utóbbit később sógornak fogadja. Talán a' fegyver-sanyargatta nemzet' gyászos környületeinek tudhatni végül be, miszerint népünk olly hajlandó borba ölni baját „igyünk — mondván — bú-elfelejtésért“, hogy néha esztől sem áttall búcsút venni, 's isten hozzád édes eszem! kiált nagy bujában. Majd némely népek' nevéből azoknak jelleme után még szókat is alkot, így: *ólálkodni* azaz: oláhkodni am. valaki után ravaszul leskődni; — *czigánykodni*, azaz: hazudni; — cserkészni (a' cserkeszekről) am. rabolva kószálni. Nem kedvez saját vérenek sem; így a' tapasztaltságában kérkedőről mosolygva

jegyzi meg, összejárta u. m. Tolnát, Baranyát! mivel e' megyebelieket együgyűknek tartja. Szint így lesett el némely bohóságokat a' rátótiaktól; csúfolja a' rédeieket, hogy sátoros innepre ködmönt közsűrűnek, 's több más efféléket. — Vagyinak

B) Közmondásainkban a' nép' előítéletei 's babonás hitének is többenél több nyomai. Erre mutatnak pl. hogy sz. Kristóftól 's a' lidércztől sok pénzt hisz nyerhetni; ezért mondja: Sokszor elmondta Kristóf' imádságát, azaz: sok pénze van; lidérczet imádja, csak hogy pénzt hozzon; ismét: ludvércz is tudja hova vigye pénzét! Szint illy babonás színűek: vasárnap font fonál péntekig meg nem áll; pénteki öröm, vasárnapi üröm, stb. Rokon neműek: a' váltott gyermek; Lucza' széke; a' fegyver ellen való; a' szerencsefü; lakatfü, vagy vérfü, melly a' zárt fölnyitja; ilyenek végül: nagy szél kerekedett, akasztanak; csuklik, emlegetik; követ fűjnak ellene, és számos hasonlók, kivált a' garabonciás diákról, ki a' szivárványon utaz föl és alá, zápor- 's jégesővel sujtván a' föld-népét. Még több előítéletes eszméket kapott föl a' természeti tárgyakról, pl. hogy a' béka kiolvassa a' gyermek' fogait; a' szivárvány fölszí; vért ad a' tehén, mivel megrontották; a' kakukk megmondja, hogy hány évig élünk; a' kuvik ellenben a' halált jósolja.

C) Nem kevesebb érdekűek továbbá azok is, mellyek a) ősi népszokásból veszik magyarázatukat. Így a' szakáll közmondásainkban is megartja keleti képjelzetes értelményét. A' szakáll t. i. (רָקַר) a' régi hébereknél s' egyéb keleti népfajnál a' férfi' tiszteletes díszelő nézetett, úgy, hogy egyedül csókolás végett volt megilletni szabad (Sam. II. 20, 9.); levenni pedig, vagy bár mikép sérteni, nagy bántalom vala (Sam. II. 10, 4—10). Innét a' megnevelt szakáll, az elékelőbb rend', a' lemetszett pedig a' szolgaság' jeleül vétetett (Isai. 7, 10. 'stb.) Sőt még vallásos tiszteletben tartásának is fen van itt-ott nyoma; így a' hébernek hittörvény tiltá lemetszeni; az arabok pedig egy részét istennek áldozák. Saját szakállát megtépni, vagy lemetszeni, a' legmélyebb gyász' jeleül szolgált; más' szakállába kapni pedig annyi volt, mint a' legnagyobb becsületsértést követni el (Isai. 50, 6.). Ezek fejtik már meg azon közmondásainkat, mellyekben a' szakáll, a' becsület 's önállás' jelentésével bír, pl. szakállamra veszem; adnak szakállamra, azaz: becsületemre; szakállamba kapott am. becsületemben sérte meg; szabad szakállára bocsájtani, azaz: szabad önállásra hagyni. Jelentett még különös tisztességet is, erre emlékeztet a' görögtől vett latin: barba aurea dignus ismeretes szólás; jelenté azon hatalmat, melly a' férjet családja felett illeti; így Kis-Viczaynál: bajúsz és szakáll férfi embert illet; ismét: megóvd magad szakállas asszonytól; — végül a' régi bölcselőknél is birhatott némi jelentéssel, ide mutat: barba non facit philosophum; Kis-Viczay' fordítása szerint: csak szakállára nézve tisztelendő. — Szinte ősi népszokásból magyaráztatnak meg: *letörték* vagy *leütötték szarvát*, azaz: megfékeztek

hatalmaskodását. T. i. az ökor 's néha a' kecskeszarv a' keletieknél hajdan a' hatalom' jelképeül szolgált, 's kivált a' *vasszarv* akár említették, akár leképezve, legyőzhetlen hatalmat jelentett (Kír. 1. könyv. 22, 11.); innét a' régebb pénznekem szarvakkal ábrázolák az uralkodókat; az arabok Sándort, mint szinte főrendü férfiakat is, *sarvakkal bíró* (cornibus praeditus) jelzővel szokták megtisztelni. *Farba rúgta mátkáját* v. *szeretőjét* am. elvált tőle; e' furcsa műtétel választá el hajdan a' keleti férjet neje-, v. jegyesétől; sőt China' egyik tartományában ma is van egy népfaj, hol az összekelelésnél egy *intés*; az elválakozásnál *rúgás* teszi a' szertartást. — *Addig tartott, mint a' pünkösti királyság*; a' szokás, miszerint királyt és királynét választ kebeléből pünköst hétfőn az alné ifjúság, mindünknel tudva lesz; mivel pedig méltóságuk csupán napestig tart, innét keletkezett az ideig óráig tartó megtiszteltetésre: olyan, mint a' pünkösti királyság! —

Háromszor iszik a' magyar; három a' táncz! — *hét tél, hét nyár* választja meg a' jó házasságot; *heted hét* országra szól, 's több e' félekben a' népnek a' hármas és hetes számhozi hitregés hajlama látszik lappangani.*)

b) Vagnak közmondásainkban mellyek az ősi viselet, családi kisebb szertartások 's játékokra vonatkoznak. Így: *piros csizma* tánczba való, megint keletre vezet vissza emlékezetünket, hol — mint tudjuk — karmazsin uralkodó színe a' lábbelieknek; 's ki nem tudja, milly kapós alföldön a' karmazsin csizma, meg a' piros czipő, úgy hogy nem sokra tartják az olly lányt, kinek e' büszkesége megninc; innét: felhúzta a' piros csizmát, valamint ez is: ugyan hosszan kihagyta kendőjét, rokonértelműek, 's hegye-, rátartós-sal egyek. — Népszokáson épülnek: a' *mátkatál*, mellyet süteményekkel megrakva farsangon a' pórlegény vagy lány olyanoknak küldöz, kikhez vonzalma leginkább leköté, 's azontúl mintegy rokonságra lépve, mátkáknak címézik el egymást. Étkei közt saját jelentésű a' *kitoló kása*, 's ellentéte: a' *szoktató kása*. Italai között vallásos alapú: az *áldomás* (mercipotus) és sz. *János' áldása* az italban, saját alkalomkor.

A' nép' játékában feltünőbb: a' *levantás* (ettől: levante=pugil). A' tiszamelléki ifjúság csatázva küzdő katonásdi játékát hija így, 's a' győzött Bél-leventának mondja (l. Szirmay Hung. in parab. 88. l.), mi nem egyéb, mint a' régi hőskor' maradványa. Ismeretesek még: a' *budázás*, mi a' hegyesre faragott könnyű czölöpczéknek a' lágý földbe vetélkedve üzött mennél mélyebb besujtásában áll; továbbá: a' *mancsozás, tót-ágas, cigány-kerek, bahfitty, ördög-motóla* 's több e' féle mind megannyi izomedző népi testgyakorlat.

Méltó figyelmünket híják fel

*) Jeles fejtegetést l. a' hármas számról, a' Felső-Magyarországi Minerva' egyik füzetében.

2) Azon közmondások, mellyek *történeti* alapon nyugszanak. Sok tekintéllyel birnak ők a' népműveltség' időnkénti fokozata 's jellemének ismertetésében; föltaláljuk bennök a' nép' erkölcsse, szokása, innepei 's foglalkodásainak, sőt nem egyszer az emlékezetesb nemzeti események' nyomait is. Ez okból a' történetirők a' fontosabb események' hitelességét is, nem egyszer közmondásokra építék, és méltán, mert mit az irományok 's márványlapok az enyészettől meg nem óvhatának, a' közmondásokban mentve találjuk fel. Saxo Grammaticus nagy részben a' iunicus énekek, közmondások, 's mondákból meríté történeti adatait ¹⁾; a' romai Varro jeles meséit nem máshonnan, mint közmondásokból kölcsönözé²⁾. — Illy történeti alapuak közmondásainkban:

a) Mellyek bizonyos nemzeti, köz vagy családi események, mondák, hitregés, vagy mesés személyek, 's nem ritkán vaktában felkapott homályos kútfőkből veszik eredetöket, millyenek: vérral pecsételni az igazságot; vérral nyert hazánk; több vezetett Buda alatt; Kún László' szekerére szorúlt, azaz: elszegényedve maga húzza szekerét; megvert a' török' átka, azaz: szüntelen veteke-dünk, semmit sem végezünk stb, mik ősi történeteinkből teljesen érthetők. Ezek végül: szedi veszi, v. elhordta sátorfáját; olyan kevély, mintha övé volna a' diófaig, 's több e' félek, őseink' legré-gibb korszakára vonatkoznak. — Vagynak:

b) Mellyek magán eseményekről szólnak, pl. hátra van még a' fekete leves; e' közmondás 1685-ből való, mikor Tököly Imre, a' váradi török lakomában e' jelmondatra, mellyet a' kávéról értett, vasra veretvén, fogolykép Drinápolyba küldetett (l. Szirmay 40. l.) Legtöbbje

c) Homályos alkalmakból való, millyenek: kosarat kapott; bakot lőtt; a' kapufélfától vett bucsút; ötn vette; él a' gyanupörrel; rosz fát tett a' tűzre stb. — Előfordulnak végül

d) Egyes történeti szók is, pl. *hódolni*, Szirmay szerint a' török czimerről származott át hozzánk, 's meghódolni am. magát a' török félholdnak- vagy hatalomnak alája vetni; — *pecsétet küldtek rá*, azaz: megidéztek; ez Kálmán' Decr. I. köt. b. fejezetéből lesz világos, miszerint hajdan, minden írás nélkül, csak egy pecsét' megküldésével idéztették meg valaki a' törvényszék' elébe, e' pecsét sigillum compulsoriale néven ismeretes, 's a' szokás megyéinknél soká divatozott. — *Csonka torony* is sokszor megfordul a' nép' szó-lásában; ez a' budai vár' egyik részét tévé, mellybe hajdani kirá-lyaink alatt a' status' foglyai zárattak. — *Eladó* azaz: hajadon, azon korból való, midőn a' nők adattak vétettek, igazolják ezt a' népdali: jő (= jövő) farsangkor stb hasonlatára megrövidült: völe-gény (vevölegény), vőfély (vevőfél), menyasszony (menő asszony)

¹⁾ L. Blair Hugo' Rhet. Leczk. II. köt. 169. l.

²⁾ L. Erasmus Rotterod. Chiliad. p. 6.

stb. — *Eljegyezni*, desponsare, onnét mondatik, mivel e' szer-tartás mindig valami jegyajándokkal esik meg. *Esedezni* a' keleti leboruló imádkozásmódtól: könyörögvén elejébe esdesnek (Mol-nár Alb.). — *Gyászban ülni*, szinte keleti szokásból, eléjő Páz-mánnál: most özvegyen és letapodtatva gyászban ülnek.

3) Böven találunk továbbá ollyakat, mellyek az ős idők' egy-szerű népeinek *törvényét* teheték, sőt ma is több erővel birnak kö-telezni, mint sok újon gyártott hiányos törvényink, pl. ne bánts-d a' másét; vagy: a' másét ne bánts-dnak nevezik; kezes, fizess! ígélet adományt vár stb. A' nyájjöri, vagy vadász népcsoport t.i. nem írott lapokon birta törvényeit; hanem pörös vitáiban egyedül a' tapasztaláson okúlt józan ész't s erkölcsi érzelmet követvén, mit-sem tudva a' roppant codexek- 's pörfolyami formalitásokról, fe-gyelmi intézkedéseinek eredményét rövid emlékmondatokba fog-lalt kevés törvényekben tette közzsójáratossá; 's ekként a' gya-korlás által könnyen betanulhatott fegyelmi hangulatú mondatok-ból annyi közéltre való tudományt 's itéletet szerezhete mindenki magának, hogy az egyes esetekben helyes itéletet lön képes mon-dani. Innét a' közmondás máig is, bár tiszteletben kívánja a' tör-vényt tartatni, mégis gyanús szemmel nézi az örökös törvény-szátyárkodást, attól tartván, nehogy a' keresztülkülcsül szőtt tör-vény-bonyolatok, mind az igazt, mind a' gonoszt egyenlőkép véd-vén, utóljára a' sok törvénytől magát az igazságot se lehessen látni; ezért azt a' megjegyzést is teszi, hogy: a' hol sok a' tör-vény, szaporodik a' bűn!

Leszorítottván tehát a' köztörvények' teréről a' közmondás, már ma beéri azzal is, ha a' házi fegyelmenek ő ad szabályokat. 'S e' tekintetben előtte, valamint a' jó törvény előtt mindenki egyenlő, minden tekintet 's személyválogatás nélkül megrója a' ferde, vagy vétkes tetteket. Komolyan figyelmezteti a' gyermeknevelőt, hogy: a' millyen a' kényén kedvén hagyott Jancsi, János is ollyan lesz; — a' házirend, igazságszolgáltatás, 's minden családi viszonyokban, szóval a' ház' minden szegezugában otthon teszi magát, majd ko-molyan intvén, hogy: a' henyélő gazdának álmos a' bérese; majd gazdálkodásra sarkallván, mert: a' takarékoság legjövödelmezőbb; 's a' ki nyárban nem gyüt, télben keveset füt; majd végül gú-nyosan csipkedvén a' visszás háztartást, hogyha talán: fehér a' ház 's fekete kenyere!

De a' családi viszonyokon kívül a' társas életnek is sok ta-nulságot nyújt. Nem egykönnyen találni olly rendet, hivatalos ál-lást, vagy bármelly üzletet, melly figyelmét ki tudná kerülni. Meg-mondja az egyháziaknak, hogy: a' jó pap holtig tanul; ajánlja a' magasb rendűeknek az erényesség-, jólelkűség-'s alázatosságot; a' bírónak szigorún meghagyja, hogy: ne hagyjon aranyírt kenni kezére, 's a' görbe kezűt az igazság' rovására soha ne pártolja, mert: ebül gyült szerdeknek ebül kell elveszni! — elmésen jegyzi

meg, hogy: nem jó az orvost örökössé tenni; a' nemességnek erényt, a' hivatalnoknak hü eljárást köt szívére; — földeríti a' tudóst, oktatja a' műveletlent, a' léhát sarkallja, vigaszt nyújt a' szerencsétleneknek, úgy hogy nincs olly ember, ki bennök majd jó tanácsadót, majd vigasztalót, vagy csak tanulságos élvezetet föl ne találhatna. Kitünőleg pedig az erkölcsök 's szokások' ferdeségeit szereti szabdalni; így a' fényüzésnél, habár jól tudja is, hogy: ruha tisztesség; mégis átalán rosszallja, ha ki tovább nyújtózik, mint takarója ér. Éber szemet tart a' kereskedők 's kézművesek' minden gyöngéjére, megróván a' borbélylegény' kevélységét, szintügy, mint a' vámos' gorombaságát 's felekötő' iszákosságát is; üldözi a' tilos utakon nyerészkedő uzsorást; legyőzhetlen gyanúval terheli a' molnárt, hogy — kivált ha haragszik érte — azért is lisztlopó!!

Nem tagadhatni ugyan, hogy néha szókimondóbb, mint talán kellene, annyira, hogy az asszonyokat majd a' ludakhoz hasonlítottta már; majd hosszú hajuak- 's rövid eszüeknek is merete nevezni; sőt mi több, hogy: a' pénz olvasva, az asszony verve jó! de kijut itt másnak is; mert ámbár jól tudja, hogy: mondj igazat, 's betörök a' fejed; még sem tartózkodik sokszor ollyakat is magyarán oda mondogatni, miket e' helyt illik elmellőznöm. Azonban becsületes őszinteségének ezeket is meg lehet bocsátni, mert rosszat nem akar, 's e' mellett majdnem egykorú lévén az öreg idővel, emberismerete 's tapasztaltságára sokat építhetni. Felülőbb, hogy még a' természettől megbélyegzetteknek sem tud békét hagyni. Így a' sántára keserűn jegyzi meg, hogy: az ördögök közt is legrosszabb a' sánta; a' kopaszra: hátul kopasz, azért ravasz; a' vörös hajuban sincs sok bizodalma, mert mint tartja: vörös ember, vörös ló ritkán jó! Ezt ugyan nehéz jóvá hagyni, de hát mit mondjunk arra, hogy Aristoteles ezt is helyeselte, vagy legalább a' szép lelket csak a' szép testben kereste; sőt még Cicero is mondja: est deformitatis et corporis vitiorum satis bella materies. Ide üt az is, mit Martialis Zoilusra mondott:

Crine ruber, niger ore, brevis pede, lumine luscus;

Rem magnam praestas Zoile si bonus es!

Kit egy magyar költő imígy fordíta át:

Rőt haju, szög képű, csámpás és sanda szemű vagy;

Ekkép, hogy jó légy, Zoile, kötve hiszem!

Egyébiránt e' tárgyról is teszen olly megjegyzést, mellyet bátran el lehet fogadni; 's ki tudja, ha amazokat is nem az okon épült hosszas tapasztalás ejté-e rossz hírbé? Annyi valóigaz, hogy a' bélyegzettek nem ritkán teljesek furfangosságokkal; mit abból fejtünk meg, mert többnyire gúny' tárgyai lévén, a' vett sérelmeket majd viszontan gúnynyal, majd egyéb módokon öntvén ki azokra, kikkel érintkeznek; ez úton vonhaták magokra ama' balvéleményt. Ide járúl, hogy még a' XIII-ik század' elején is nagyobb

tetteseink'arczára bélyegek süttettek*); a' megszökött szolga félig lenyírt fővel vezetették vissza (1228 körül) illető urához; a' nők megnyirése ma is nagy meggyaláztatás; 's innét a' vétken nyert bélyeg' gyalázata eszmetársítás' útján a' természetiekre is könnyen átmehetett. Különben pedig jobbra olyanokat ér itt, akár az epigrammai él, akár a' gúnyfulánk, kik méltók lettek rá; — 's ki nem bűnös, ne vegye magára!

Kivehetni már csak e' rövid érintésekből is, mind tárgyát, mind szellemét 's irányát a' közmondásoknak, miszerint minden otthonos öbennök, mi az embert, mint embert, avagy hazapolgárt közelebből érinti. Sok tapasztalással, 's ható elmeéllel avatkoznak belé minden viszonyinkba, 's midőn egyfelül a' valóznak és jónak fő kincsét rejtik lényegökben, más részről személyválogatás nélkül hozzák napvilágra mind azon vétkek, hibák— 's félszeg erkölcsöket, mellyek az emberiség' érdekében kemény ítéletét, vagy — ha szükség — gúnyát is fölhívák. 'S ennyiben, valamint általán az emberi életnek leghüebb tükrei; úgy egyes nemzetek' jellemének ismertetésében is nem utolsó tekintélyvel bírnak.

Következik már most, hogy külszerkezetök' 's nyelvtudományi sajátságaikról szóljak, mikben nem kevésbé gazdagok közmondásaink, mint tartalomdúsak. Alig lesz oly nemű nyelvtani, de kivált rhetorikai alakzat, mellyet magokra nem vesznek; sőt nem ritkán költői formára is akadhatni bennök. Különösen pedig a' mint általános jellemök az elmés tömörség; úgy külalakzatuk' fő fő vonását is leginkább az epigrammai *rövidség* alkotja; mi igen öszhangzó, mert — mint Jean Paul mondja — a' rövidség lelke és teste az elmésségnek, sőt maga az elmésség. Innét van, hogy a' közmondás sokszor nyílként járja át a' talált kebleket.

De nem kevésbé hat a' közmondás *újságával* is, nem mintha az újság, származását tekintve, tartoznék lényegéhez, minthogy az régi is lehet, sőt jobbra ilyen szokott lenni; hanem használatát véve, miszerint minden alakzatokon átsapongva, változatosságával meglep, 's lesz gyönyörködtető. — Időgazdálkodásból csak uralkodóbb alakzataikat kívánom felhozni, mellyek:

a) A' *hasonlítás*; ezerszer jő az illy alak elé: *olyan, mint az ágról szakadt*; *hazudik, mint a' rossz tükör*; *olyan* kevély, *mintha ő ültelte volna a' fias-tyúkot*, vagy: ő hajtán a' gönczöl' szekerét, 's ezekhez hasonlók, mellyek Dugonicsnál 44 lapot töltenek. — Nem ritkák az ellentétes hasonlítások is, pl. örül, mint kinek háza ég; szereti, mint hajdú (gyalogkatona) a' pocsétát. — Mások történeti magyarázatuk; e' közmondást pl. ösz, mint a' galamb, a' régi thessali szójárás fejt meg, mellyben *πελειός* galambot, 's egyszersmind agg (=ösz) asszonyt jelentett; 's ez érteményrokonság adhatott alkalmat azon mesére is, hogy a' dodonai berek-

*) L. Litter. Dominic. Curialis Comitris Poson. 1222. apud Szirmay p. 34.

ben galambok jósolnak. — Vagynak végül hasonlítások, melyek nem igazolhatók, pl. esküszik, mint a' *vörös répa*; ha csak ezen keményebb r-es szók nem pusztá emphasisok, minek ropogós eskü- 's káromló alakzatainkban fölös példáját találjuk; — de b) Leginkább a' képek áradnak el közmondásainkon, 's innen nyerék példabeszéd nevezetöket is. Leggyakoribb, hol a' jelkép tétetik jelentménye helyett; t. i. e' részben is hü maradt keleties hajlamához vérünk; mert mint van rá történeti adat, miszerint őseink a' külsökkel jelképekben közlék ügyeiket*): úgy példaszólásainkon is előntve leljük föl a' legsajátlagosb képeknek özönét. — Kedvelik továbbá a' *képmásítást* is, annyira, hogy a' képdús természetet vélnök kizsákmányoltatni, midőn majd az elemeken, majd a' természet' mindenik országán, szóval az egész testi és szellemi világon át meg át csapongva, abból a' leggyönyörűbb képeket másolják; mint erről gyűjteményeik' minden lapján meg lehet győződni. — Kedvencz alakzatuk:

c) A nyomosító *nagyítás*, vagy *kicsinyzés*, pl. a' világ kincse-ért sem! nincs mása széles e' világon; téjben vajban fürösztik; árnyékot sem vet, olly sovány; egy jó szót sem adok érte, stb. Nem veti meg

d) A' talánszerű *félhomályt* v. *kétésséget* sem; pl. semmi rosszabb a' sajtnál; e' mondással Galeot szerint Corvinunk igen gyakorta élt; 's am. a' semmi rosszabb, mint a' sajt; továbbá: tarka lótól és vemhes számartól nem kérnek vámot, t. i. csak a' gazdájától. — Különös gyönyörét találja

e) A' *szójátékokban* (paronomasia), millyenek: *várt* leány *várat* vesz; a' *vas* is *megvásik* idővel; minden *csere családdal* jár; — így a' békességre: legjobb lakni Békes vármegyében; a' félénk legényre: nem Bátorban lakik, hanem Futakon; az iszos asszonyra: Asszonyfán is elkél a' bor; 's ha valamire mondanók, hogy megárt, feleli tréfásan: árt a' vargának! Szint így kedveli

f) Az eszmejátékok, így a' részegesre: nem keveset iszik — ugymond — hanem sokszor; megint: ha fris vize volna, abban hagyná a' legjobb sört is, és csupán bort innék; — az agg szüze: páratlan szépség volt valaha, de már most páratlan, azaz: nincsen életpárja stb, melyek mind meg annyi maradványai a' népelménczéségnek. Felöltök bennök

g) A' keleti természetü 's legváltozatosabb emphaticus ketőztetések is, majd α) tisztán, mint: szegről végről, v. szöri szálán elsikkadt; szélc hossza egy; tetőtől talpig becsületes ember; he-

*) Herodot' tanuadásaként persa Dariussal madár, béka, egér, nyilak, 's egyéb jelképekkel közlekedve pótolák az írást; közelebb tudva van, mikép a' Pannoniába berontott eldödök földet kértek Szvatopolchtól a' szép fehér lóért, az uralkodási jogigény' jelképezésére; innét a' közmondás: eladná hazáját egy fehér lóért.

gyen völgyön lakodalom; pipes búbos leány; mesemese beszéde; megmutatta kicsoda kicsoda stb *); majd pedig β) közbevetett rézecskekkel fordúlnak elé, pl. szó a' mi szó, de a' való is való; jó volna, ha volna; ha megbánom se bánom; a' mi rút, csak rút az; pörrel kezd, patvarral végezi stb. — γ) néha a' kettőztetés rokonérteményüekben áll elé; pl. vak veti világtalannak szemére; szép szó az arany pengés; δ) szereti az ellentétes összeállítást is, mint: hamar munka, késő haszon; kevés nem árt, sok nem használ stb.

Átalában pedig megjegyzendő rólok, hogy szerkezetökben a' szómérték 's hangidomra kitünő gondot fordítanak; milly jól esik a' fülnek pl. ki mint vet, úgy arat; kéz a' kezet mossa, és számos hasonlók, mellyeken mindig bizonyos kimért szóesést lehet észrevenni, annyira, hogy nem ritkán tökéletes rhythmusba mennek át; pl. hol a' pohár csuszik, sikamlik a' titok; vagy: kötve higgy komának, stb. Sőt vagynak példányok, mellyek határozott versszakot alkotnak. Legtöbbször fordulnak elő a' Kis-Viczay és Beniczky-féle rhythmusok, hol rendszeren két rimelő hatost, egy rimetlen hetes követ; pl.

Drága kincs a' jó hír,

Valaki azzal bír

És meg tudja becsülni.

Vagynak továbbá nagy számú nyolczasok, tizesek, és tizenkettősök, mellyeken a' kímértség' zamatját 's verselés' ösztönét nem lehet azonnal föl nem ismerni; pl. nem mind arany a' mi fénylik; kitetszik a' szeg a' zsákból; a' ki sántával jár, sántikálni tanul stb e' félek. Gyönyörét látszik találni a' rímelésben is, ilyenek pl.

Jógre metszett kép

Nem sokáig ép.

Néha reggel táncz,

Estve pedig láncz.

Egyik várban haragszanak,

A' másokban nem tartanak.

Eléjőnek többször olyanok is, mellyekben csak az önhangzók rimelnek; pl. sok kéz, hamar kész; jobb hátul egy *seb*, mint elül egy *sem* stb. Sajátságos végül némeltyekben a' mássalhangzók' belső rímélése, értem midőn a' verssoron belül több szó, vagy szótagban ugyanazon betű jellemzetesen áll, ilyenek: bor, buza, békesség; — széna, szalma, szalonna; — étel, ital, álom, szükség e' három stb.!

Önkényt láthatni a' mondottak' nyomán, mikép jelentés erővel bírnak közmondásaink a' beszéd' kellemének elősegítésében is. Mert ha mellőzzük is a' nyomos eszméket, mellyeket rejtenek, 's amaz inepies bélyeget, mit a' tiszteletes régiesség nyom azok'

*) L. ezeknek gyűjteményét 's érdekes rendezését Czuczortól az Athenaeum' 1837 évi első felében.

nagy részére; ne feledjük, hogy midőn a' közmondások, a széptani alakzatoknak majd minden fajain keresztül változnak, a' kifejezést a' köznapiasságból magasbra emelvén, kedvesen hatnak meg. Ha tehát ügyesen, 's illetékes helyen alkalmazvák, eszközlik, hogy a' díszesb beszéd mind a' nyomos gondolatok' gyöngyeivel, mind a' változatos alakzatok' színezetével fogjon kedveskedni; tekintélyével meggyőzni; tömött rövidségével magát kelletni, újságával meglepve, gyönyörködtetni. Mivel azonban közmondásaink' nagy része, a' nép' használatában, ki beszédét írásban soha nem láthatja, köznapias hangulatot vett fel; ma jobbadán csak az alsóbb írásmód' azon nemeiben alkalmazhatók, mellyek a' napi életet, 's hazai népjellemet festik. A' fensőbb írásmódban pedig velők csak gyéren, 's mintegy füszerül élhetni. Sőt az újabb irodalomban így is ritkán jönnek elő, 's ha előjönnek is, a' holt görög, vagy latin bölcsek vagy költők-ből kölcsönözve fogadjuk föl szövegünkbe; mintha már csak ezek volnának igaz értékűek. Annyi való, hogy a' régít mindig bizonyos kegyelettel nézzük, míg mai műremekeinket az utókor' méltánylatának szoktuk általadni, hogy a' halhatlanság' bélyegét akkor üssék rájok, ha majd a' késő maradék nemzeti műveltségének hanyatlása vagy leáldoztával — mert minden mulandó — magasabb becsü műremekekre nem várhat, várhatni nem reményl! Pedig kívánatos lenne, hogy kivált jelesebb költőinket, már az egykorúak ismerni tanulván, költelmeik' sükerültebb gyöngyeit majd idézetek 's fölíratokul stb használni; majd szövegünk' emelésére itt is elhinteni, népszerűíteni törekednénk.

Ha már elvégre közmondásainkat 4) *nyelvészeti* szempontból fogjuk föl, e' részt is — kivált régiesség és sajátosság' tekintetéből — sok olly érdekességek rejlenek azokban, mik nagy mértékben érdemlik figyelmünket. Mi különösen a' nyelv-sajátságokat illeti, tudjuk, hogy ezeket tiszta eredetiségökben föllelni leginkább a' nép' nyelvében lehet, mellyre, mind a' kívülről szivárgott műveltség, mind a' nyelv itthoni tudós, de sokszor a' legszebb sajátosságok' megvesztegetése vagy épen elferdítésével előment fejlesztése kevesebbé folyt be, mint a' könyv' nyelvére. A' népnyelv' irott emlékeit pedig kétség kívül az ajkán forgó közmondások- és mondák' gyűjteményeiben birjuk; mellyek összeforván gondolkozása, eszméi- 's szívmozdulataival, kezeskednek arról, hogy a' néptől vallásos kegyelettel kezeltetvén, a' nyelv' eredetiségeit, 's a' beszéd' sajátosságos fordulatait, szóval *belső* nemzeti jellemét hüven megörözték. Ide járul a' közmondás' alakcsökönységé is, miszerint később az népszerűségéről végkép lemondani, mint alakján akár szócsere, akár szerkezet-bántalom által ha még olly csekélyet is átídomíttatni, mi által ismét a' szakasztott magyarosságokat 's nyelvbeli *külső* sajátosságokat is olly épen tartá fen, mint az isten-adta.

Mint egyebütt, e' nyelvészetiüket illetőleg is csak érintő rövidséggel élhetek ez úttal. — Feltűnök itt

a) Sok olly magán beszédrészek, mellyek majd homályos elemeik, majd különös alkatukkal ütik meg a' figyelmet. Illy homályos eleműeknek látszanak; pl. réz (ruha réz am. ruha nyúzi=ruhanyúzó); Kupi (pl. kupikék, Kupi Borsodban családnévül is él); grézengúz, kótyomfitty, alkalmasint vakon felkapott szók, pl. kinek gézengúz az ura, kótyomfitty a' szolgálja; *éh-a* hihetőleg hangszó, 's am. belseje, szive, lelke; pl. szép a' szava, de ördög az éha! (Kis-Viczaynál); ropp-ja, pl. ki mint szokta, akkép roppja (u. o.) — Hasonlók továbbá:

Ámrád! összetett figyelmeztető indulat-szócska a' vadászoknál, pl. ámrád a' vad! mintha mondaná: im rád megy a' vad!

Ármányos! Ahrimann-tól, kit a' Tigris és Indus-közi zend népfaj mint a' világi rosszak' okfejtét, 's a' sötétiség' istenét tisztelte.

Beste, v. karafia, ebben: beste lélek karafia! az ismert Basta és Caraffa történeti személynevekből jő; amaz 1602 körül Felső-Magyarországot zsarnokul sanyargatta, 's — mint Istvánffi 33-ik könyv. följegyzé — alatta „Crimini ducebantur divitiae, nullius matronae pudicitia tuta erat; exercitus eius omnia sacra pariter, ac profana impune diripiebat.“ Caraffa meg 1686 — 7-ben szinte a' felső-magyarországi elnyomottakat nyársba hányatva, 's kerékbe törve kínozá. 'S innét a' meggyüölt nevek a' harag' kitörésénél mintegy önkényt jőnek a' nép' ajakára.

Bezzeg; pl. rút, mint a' bezzeg; ez mint indulat-szócska közhasználatú, de itt főnévül alkalmaztatik, melly hihetőleg megint egyesektől vakon felkapva lett illy használatúvá. Fenvan azonban Bezzeg — mint családnév is Heves és Abauj megyékben.

Fukar a' Fuggeroktól, kiknek Corvin' halála után a' bánya 's pénzverés (Camerae lucrum) általadva volt; ezek, mivel fősvénykedtek, nevék átvittven e' rút bűnre tapadt.

Illa; pl. illa berek nád a' kert, Dugonics szerint illa illanj (=szaladj v. ugorj- ból) csonkult szó, az egész homályos mondatnak pedig ez lenne értelme: illanj ott a' berek, vagy a' nádas kert.

Kóczipor (pl. kóczipor ember, azaz: semmire kellő). Itt kóczy nem egyéb, mint koczi, vagy mailag kocsi, azaz Kocson, Komárom vármegyében készült szekér, mint ezt II. Lajos' udvarában császári követ Herberstein Zsigmond' utazásából érthetni: a' lovak' váltása — így ír ő — Győrön alúl hat mértfölddel, Koczi faluban esett, honnan a' szekér' nevét vették, mit más is közönségesen koczinak neveznek. — Így Horleder Fridrik is „V-ik Károly császár mivel köszvényes volt, egy magyar *kocsi szekérbe* vette magát stb.“ Több írkat hord még fel Dugonics Etelkájában, kik mind ide szólanak; úgy hogy nem kétkedik állítani, mikép a' német Kutsche, franczia cocher, olasz coccis, spanyol cocho, angol coach, goth kusk, tót kocs stb mind a' magyar kocsitól kölcsönöztek át. Kóczipor ember tehát am. olly alkalmatlan, kellemetlen, kevés jelentésű ember, mint a' por, kóczipor, v. kocsi por. —

Találni még közmondásainkban számos oly szót, melyek ember' jelzőjeül a' nép' nyelvén többször előjönnek, 's részint egészen homályosak, részint idegen eredetöket tüstént elárulják; ilyenek: kóficz, galiba, sandra, gófus, ispinda azaz: szemtelen; gangos azaz: hegyke ember; — különösen a' német embert pernahajdernek nevezi, Baern-Haeuter német szótól; őseinknél t. i. a' párducz-bört néha medve-bőr pótolá, az illyeket a' német Baernhaeutereknek nevezé el, melly nevet megmeg a' magyarok az elnevezők' nyakába kerítvén, őket Pernahajder-eknek csúfolák, saját kiejtésökhöz idomítván a' szót, épen úgy, mint: fullajtár (Vorreiter), akovita (aqua vitae), tisztá mint az akovita; Operenzia (Ober-Ens), *) söntés (Schenk-Tisch) 's egyebekkel tettek.

Kottynyeles, kottynyeleskedni am. megmámosodni, ettől: kotyogó = kulaçs; innét mondják a' hegyaljaiak: Mádi borom hidegen, a' kotyogóba' legyen.

Kudarcz v. kuvarcz, pl. könnyű kuvarczot vallani. Kuvarcz a' síkföldieknél am. a' kuvasz' farkán összebonyolódott szörpamat, 's kóczos gom. Vallani ugyanaz itt, melly a' szégyent, vagy kárt vallani mondatokban áll; vall t. i. régibb iratainkban *habel* értelményében többször előfordul, mit a' kudarczot nyert szólás is igazol; kudarczot vallani tehát valamely magán esetecskéből fölkapva, ma átvitven él, repulsam patí értelményében.

Kuhit mondani, hihetőleg vakon fölkapott homályos szó; anynyi a' közmondásban, mint kezét adni. (L. Szirmay p. 113.)

Labancz (pl. szaladj labancz, jön a' tatár!) labancz am. lábás, v. gyalog katona; vagy mint Szirmaynak tetszik: lobbantz v. lobbantstól, melly parancsszó volt hajdan a' fagyversütésnél; itt említhető még kurucz (crux v. cruciatús-ból) azaz: keresztes katona.

Patvar (pl. patvar vigye!) Azt mondja Herodot, hogy a' hős lelkű amazonokat a' scythák *eör patáknak* azaz: férfi v. férj gyilkosoknak nevezték; innen eör vagy eur annyi lenne mint úr, férj; (igy ma is: nad-or am. nagy úr) 's *pata* megölőt, gyilkost v. csatázót jelentene; mit igazolni látszik csetepaté v. csatapata 's a' helynévül használt Pata (pl. Gyöngyös-pata Hevesben), hol, t. i. hajdan nagy csata v. pata eshetett. Patvar tehát pata-ból eredne, 's szelídített értelménynyel am. per = lis; innét az ellatinosúlt patvarista (L. Dug. Etel.). Pipőke pl. hamu pipőke, erről egy mese él a' köznép' szájában, kit örökké a' tűzhelyen ülni mondanak, és sok furcsaságokat 's mondatokat raknak ajakára.

Pórul járt, azaz: megjárta, mint az egyszeri pór (l. Dug. Péld. II. köt. 281. lap.). E' szó a' hozzánk leköltözött német tele-

*) Magyar huszáraink, kik az Ober-Ens-en túl is megfordultak, a' világ' szélének híven ezen földet, származott a' közmondás: hol volt, hol nem volt az Operenzian is túl volt!

pektől ered, kik magukat Bauer v. lágyítva Pauereknek nevezik; így lett az összevonva kimondatni szokott Pauerből, a' megrövidült pór.

Sült v. sūt, pl. sūt paraszt, sūt bolond, sūt vak, bele sült, lesüti a' szemét stb szólásokban nem egy származású sūt=éget, tűz, vagy sül=assatur igékkel; Révai a' héber schot, vagy syrjén schatból igyekszik lehozni, mi am. discurrit oculis, v. deicit oculos; tehát lesöti v. lesüti szemeit am. deicit oculos; sült vagy inkább sūt bolond v. paraszt am. deiectus, despectus; sut-a tyúk, melly farkát leejti.

Szófi v. szófia pl. szófia beszéd, am. kevés nyomatéku, hitvány beszéd; szó-nak t. i. a' fi v. fia melléklet szinte ócsárolva kicsinyző érteményt kölcsönöz.

Tankó am. indocilis, bardus, pl. ne légy tankó, ha eszeddel élhetsz. Ennek kó képzője igen egy lesz a' ka, ke, kó, pl. házikó, buczkó stb kicsinyző képzőkkel; de *tankóban* a' kicsinyítéssel szomszédos kibebítés vagy alacsonyításra csap át az értemény.

Tönk v. Tenk; helynév, mellynek lakói a' Pannoniába rontott magyaroknak ellenszegülvén, mind falustól semmivé tétettek; innét atvitt érteményben: tönkre jutni am. semmivé lenni; tönkre v. tönkké tenni am. semmivé tenni. L. Szirm. pag. 99.

Eléjőnek ezeken kívül jó számmal olyak is, mellyek elemezhetlenek lévén, nagy részt a' népi nyelvöztönnék, vagy ha tetszik, a' nyelv' daczának tulajdoníthatók. — Vannak

b) Mellyeket sajátságos alkatuk tesz szembetűnökké. Illyenek α) az *andi*, *ondi*, *endi* képzőek, mellyeknek e' részecskék többnyire kibebítő, lealacsonyító érteményt kölcsönöznek, 's ezért inkább csak a' köznép' nyelvére is valók; pl. nagy kortyandi, oktondi, ebhendi, pökhendi stb; szelídebbek a' *di* képzőek, mint: élösdi, tengődi stb. Különbözni látszik ettől a' játéknevek' *di* képzője a' következőkben: katonásdi, bújósdi, kifutósdi; a' szerencse ma felülösdi, holnap levetősdi játszik; — nem diósdi már a' játék, azaz megöregedtünk; — β) hasonló természetűek a' *zi* és *zsi* képzők is ezekben: lakzi, ruhanyúzi; habzsi, kapzsi (a' törökben: kap-gi am. rapax); — különös γ) hogy e' szóba: mondóka pl. megmondta a' maga mondokáját, a' kicsinyző *ka* a' bátor, vakmerő odamondás' érteményét önti. δ) Az ismert *ént int* igehatározói képző takarosan áll e' közmondásban: nincs olly szakács, ki minden embernek szája *izént* főzzön, ize szerint helyett; szint így állhatnának: nagyánt= nagygyából, másánt öltözködik e' h. másképen; vérént e' h. vér-szerént való. — Mások

c) Alkalmazásban lesznek sajátságosakká. Így α) a' főnevek közül: *követség* annyi volt hajdan, mint: duplum mulctae pecuniariae; II. András' 1228-ki végzeményében olvasni: neutra pars iudicium dupli, quod vulgo *követség* dicitur, solvere teneatur. *Csettet* vetett szája, azaz hazudott; ez a' puskától kölcsönzött átvitt érte-

ményzés; holott a' puska viszont hazudni mondatik. *Furkó* néha am. betyár, nyalka gyerek; pl. nyíri furkó, nyalka peczek! hol nyalka megint sajátságosan áll, innét: kinyalta magát, am. kicsicsomázta. *Cserben* maradt, hoppon maradt am. nem érhetette célját, megcsalatkozott; az első a' timárok' csergubóból készült áztatójától jő (l. tört. magyarozatát Dug. Péld. 278. lap.) — Csinál a' népnyelv más beszédrészekből is fölös főneveket, ilyenek: ette haszna, alutta bére; jobb az elég, mint a' sok; jobb egy enyém, mint két másé; meggyőz a' soka; a' szép istenáldja-megnek szép a' fogadj-istene stb. β) Még gazdagabbak a' sajátságos jelzőkben ilyenek: tőrömfű v. tőrömolaj; gondolomleves, kopasz mentesség; szegény legény, azaz: fosztogató; helyre legény, azaz: talpra esett, derék, ki helyén van; vászon cseléd v. fejez nép; adomás szív; kövér lakadalom; kevés, semmi, tedd ide, tedd oda; gyűlt ment ember; száraz korty; kikapó, azaz: pajzán, féktelen; sebes tőrő azaz: érett tőrő; sebes vérontás, azaz: bő, kegyetlen, mint a' régi egyházi ének szól:

Könyörögj, legyen hasznodra

Jézusnak kivallása;

És bűnös lelkedre folyjon

Sebes vére ontása;

másutt ismét; Te vagy itt borzadásban,

És sebes vérontásban!

Néha a' szónyomatosság' kedvéért rokon értelményűjét jelzi, pl. dús gazdag stb; sőt ollykor önmagát, így a' nyakas, konok emberről mondja a' közmondás: egynek nyaka, másnak *nyak* nyaka van. — Vagynak olyanok is, mellyek nem igazolhatók, pl. véletlen bokorban fekszik néha a' nyúl; ravasz, mint a' *görög* zsidó, vagyis a' botos zsidó; innét az egyszeri kocsis ember is kérdeztetvén: hova viszi a' zsidót? görögnek u. m. (azaz: botosnak) Pápara; γ) az igék 'sigehatározókból: fejére *tell* a' pár lúg; minden gyűjtőnek *esik* tékozlója; kezemre *birt* (azaz: jutott) a' jószága; *élt a' gyanú pörrel*, azaz idején elillant; meghitte szolgáját azaz: megbizta; *bőrében áll* am. érdekében; *belenyert* mint Bertók a' csikba, azaz: belevesztett; *elbomlott* a' vásár am. eloszlott; — szeme sem áll isten-igazában; ugyan állatjára elverték *); δ) a' szókötésbe is vitt be a' közmondás számos különösségeket, mellyek leginkább a' hevesebb kitételekben fordulván elő, mind meg annyi kiszélesített indulatszócskáknak tekinthetők pl. eb ura kurta v. fakó! nem oda Buda! elvিয়ে a' manó! ki világos ki viradtig! ϵ) rövidítéseiben

*) Megjegyzést érdemel, hogy nyelvünkben alig találhatnánk egyegy eszmére több 's tarkábbnál tarkább kifejezéseket, mint épen a' verés, 's verekedésére. A' Tud. Gyűjt. egyik füzeté több mint 60 szót hoz a' magyar' e' kedvencz műtételének kifejezésére; de még közel fél annyival lehetne nevelni; mit alnépfajunk' jelleméből kell kimagyaroznunk, kinél a' baráságkötés és a' megdöngetés tudjak milly közel határos.

legfelülőbb a' névelő' gyakori nélkülözése; pl. kicsiny (a') bors, de erős; sietség nyereség, megelőzés győzés! Kihagy más részcsekéket is, pl. egy szó (annyi), mint száz! — majd néha csonkítva rövidít, pl. fogadj Isten! a' tagadó *sem* helyett végül majdnem mindig tiltó *se* jó elő, pl. se' híre, se' hamva; se' hete, se' hava stb e' félek.

'S ezek lennének már, miket közmondásaink' szelleme, 's ve-
gyes elemeiről mostanra mondhaték. Azon óhajással zárom be ér-
tekezésemet: vajha azokat a' tudomány' érdekében valaki rejtett
kincseikből bővebben kizsákmányolván a' néplélek-tudományát, ősi
hitregénket, 's a' történet- és nyelvtudományt becses adatokkal gaz-
dagítandaná! Részemről illetőbb mellett sem fogom hálátlan mun-
kának tartani, jövőben jelentesebb közmondásaink, 's példabeszé-
deink' teljesebb és részletesebb kifejtését külön munkában meg-
kísérteni.

Elolvasatás után Szvorényi József a' tagok közé felvettnék nyilvánítá-
tott, 's ehhez képest neki erről oklevele is kiadatni rendeltetett.

— Ez után a' *titoknok* kijelentette, miszerint a' helyettes elnököt, noha
csak öt szavazó tag jelent meg, a' mai ülés' megnyitására mégis azon remény-
nyel kérte fel, hogy annak folyta alatt a' rendszerezett szám még bételendik;
mi azonban nem történvén, ezen nem teljes érvényességű ülésben sem jegyző-
könyvet nem olvastat, sem vitatást és szavazást kívánható tárgyat nem kíván
előadni; de a' már történt előadásról 's a' következő bemutatásokról jegyző-
könyvet véleménye szerint szerkeszteni annál inkább lehetne, mert valamint
az igazgatóság' üléseiben is gyakran titoknok és segédjegyző szavazattal ruház-
tatnak fel, úgy a' szép számmal lévő levelező társak' jelenlétét meg nem be-
csülni nem lehet. Miben az ülés meg is nyugodván, némelly, a' közel szüenidők'
tekintetéből szükséges elöintézkedés után

— *Kubinyi Ágoston* tt. a' soproni gyűlés' elnöke Esterházy Pál herczeg'
tisztelőtére az oda gyűlekezett m. orvosok és természetvizsgálók által veretett
emlékpéznegnek egy bronz példányával, 's a' következő nyomatványokkal ked-
veskedett: a) Hippocrates' Aphorismusai, magyarra ford. 's rövid jegyzetekkel
világosította Töpler Károl. Sopron, 1847. b) Versuch über den Weinbau und
Weinhandel d. Oedenburger Gespansschaft im Königreiche Ungarn v. K. Fürst.
U. ott. c) Geognostische Skizze d. Gegend von Kremnitz, von J. v. Pettko, mit
einer geogn. Karte. Wien, 1847. 4r. Köszönettel a' pénzgyűteménybe, 's ille-
tőleg a' könyvtárba tetettek.

KIS GYÜLÉS AUG. 26. 1847.

Kubinyi Ágoston tt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen Czech, Fogarasi, Gebhardt, Györy, Luczenbacher, Köllay, Sztrokay rr. tt., — Kovács
Mih., Kiss Ferencz, Korponay, Mátray, Pauler, Walther, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok,
Lukács M. helyettes segédjegyző.

WENZEL GUSZTÁV

az utolsó nagy gyűlésen választott történettudomány-osztályi levelező tag *Ma-
gyarország' tengeri viszonyainak több évi kutatások után legnagyobb részt kéziratí
adatokból készült történetének* felolvasásával köszöntött be, mely terjedelmessége
miatt itt kivonatban közöletik.

Bár Magyarország az europai statusrendszerben mindig in-
kább mint szárazföldi, semmint tengeri hatalom tüntette ki magát, úgy